

В. Б. Стернічук,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ЯК ПРОЦЕС ВІДНАЙДЕННЯ НОВОЇ ІСТИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ Є. ЧИКАЛЕНКА – А. НІКОВСЬКОГО)

У статті розглядається епістолярний діалог Є. Чикаленка – А. Ніковського як сукупність парних текстів – документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності та завершеності, зафіксованої у книжковому виданні. Авторська постать у такому діалозі проявляється завдяки стильовій домініанті, адже специфіка епістолу спрямована на те, щоби максимально об'єктивно розкрити особу автора та адресата. Епістолярні тексти Є. Чикаленка – А. Ніковського – це стилізована літературна форма спілкування, перенесена у площину листа.

Ключові слова: епістолярний діалог, епістиль, комунікація, автор, адресат, інтертекстуальність.

В статье рассматривается эпистолярный диалог Е. Чикаленка – А. Никовского как совокупность парных текстов – документов письменного общения субъектов, что в результате составляют целостный текст, получают жанрово-стилевую определенность и завершенность, зафиксированную в книжном издании. Авторская составляющая в таком диалоге проявляется посредством стилиевой доминанты, специфика эпистоля направлена на то, чтобы максимально объективно раскрыть автора и адресата. Эпистолярные тексты Е. Чикаленка – А. Никовского – это стилизованная литературная форма общения, перенесенная в сферу письма. Эти эпистолярные послания стали подтверждением существования и развития в украинской литературе нового жанра – эпистолярного диалога. Издание эпистолярных массивов известных украинцев с позиции парной перспективы демонстрируют поэтику, мотивы, стили, проблематику диалога.

Ключевые слова: эпистолярный диалог, эпистиль, коммуникация, автор, адресат, интертекстуальность.

The article deals with epistolary dialogue of E. Chykalenko – A. Nikovsky as a set of paired texts written communication – subjects of documents that in resulting constitute integral text, obtain genre and stylistic definition and completeness fixed in book publishing. The author's component in such a dialogue is manifested through stylistic unit, specificity of epistyle aims to reveal the author and the addressee more objectively. Epistolary texts of E. Chykalenko – A. Nikovsky – stylized literary form of communication carried over into the sphere of writing. These epistolary messages have confirmed existence and development in Ukrainian literature a new genre – the epistolary dialogue. The epistolary dialogue is a compositional form that allows reconstructing the whole structure of the letter. Edition of the epistolary texts of famous Ukrainians from the position of pair perspective demonstrate poetic, motives, style, dialogues problem, clearly define the character of the author

Key words: epistolary dialogue, communication, author, addressee, intertextuality.

Епістолярій на сьогодні є, мабуть, найактуальнішим жанром документалістики у літературознавчих дослідженнях. Ще починаючи зі Стародавньої Греції, майстерність у листуванні входила до курсу риторики та передбачала певні вимоги до послань: вступне слово, головна частина, заключна частина. Відомо, що такою схемою послуговувалися Платон, Сократ, Аристотель. Однак у Середньовіччі такий епістолярний стиль трактувався як архаїчний. Кількість тодішніх частин нормативної епістолі збільшилася до п'яти – додалися преамбула і так зване прохання. Вартими уваги, з огляду на сказане, є «Листи до Елоїзи» П'єра Абеляра. Крім того, його твір – це втілення концепції діалогізму: людина потребує іншу для спілкування. Увага акцентується на діалогічності мовлення, де має місце діалогічна напруга і суперечливі думки зводяться у діалогічному двобой [1].

Філологія трактує листовну комунікацію неоднозначно. Одні науковці (Л. Щербя, Г. Винокур та ін.) трактували епістолярій як різновид якогось окремого функціонального стилю; інші (І. Гальперін, А. Акішина тощо) пов'язують його з бахтінською теорією мовленнєвих жанрів. О. Цицаріна, О. Москальська, Н. Белунова вбачають у кореспонденції особливий різновид тексту. Ще одна теорія, висунута російськими науковцями, стосується потрактувань листовної комунікації як одиниці епістолярного жанру, репрезентованого в різних термінах: епістолярна мова (А. Григор'єва), епістолярний ряд (Г. Журавльова), епістолярна манера, форма (Е. Єліна, А. Квятковський, Л. Крупчанов, В. Левін, О. Протопопова), епістолярний тип тексту, епістолярний жанр, представлений цілою низкою підстилів (Т. Власенко), особливий тип тексту (Л. Ніжнікова), епістолярна література (А. Горнфельд, В. Муравйов, Л. Тимофєєв, Д. Урнов) тощо.

Однак такі підходи до вивчення епістолярію не відкривають усієї палітри жанрових модифікацій листа, його природи та місця у літературі, а навпаки – створюють додаткові питання щодо статусу епістолярію та однозначності у визначенні терміна. На тлі посиленого зацікавлення епістолярієм видатних письменників та епістолярієм загалом особливо чітко видно слабкість теоретичних концепцій, які не встигають за літературною ситуацією. В окремих випадках, коли йдеться про непересічні постаті культури, листування двох людей може перетворитися на захопливу історію стосунків, з напругою, конфліктами, персонажами, які нагадують драматичний твір або ж листовний роман. Водночас це «роман», який виростає безпосередньо з життя, співвідноситься з літературою факту. З іншого боку, зразки листування двох осіб, надруковані однією книгою (останнім часом такі книги виходять усе частіше), видають зумисну «драматургію» стосунків, демонструють рольову настанову авторів. І таким чином творять цілісний твір, який має не тільки загальнокультурну вартість чи біографічну цінність, якщо йдеться про класиків, а цікавий сам по собі, як твір максимально ліризований, із підвищеною мірою відвертості і правдивості. Крім того, автори переносять на листування особливості власного стилю, вміщують у листування багато питань, пов'язаних з естетикою та поезикою, процесом творчості, різноманітними філософськими проблемами.

Епістолярні діалоги письменників публікуються останнім часом усе активніше. Тому варто було би розглядати авторські парні тексти як своєрідне жанрове утворення, що отримує теоретичне обґрунтування та свої жанрові характеристики. Отже, епістолярний діалог (німецький відповідник Briefwechsel, тобто листування) будемо розглядати як сукупність парних текстів – документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності та завершеності, зафіксованої у книжковому виданні. Епістолярний діалог вважаємо тією композиційною формою, що дозволяє відтворити цілісну структуру листа, з огляду на двосторонню експліцитну перспективу автора та адресата.

Якщо німецькомовна епістолографічна школа використовувала діалогічну домініанту епістолярію як жанровизначальну, то україномовних видань, що подавали би парну перспективу респондентів, практично не було. Проте останнім часом вийшли друком книги листувань українських письменників та культурних діячів, побудовані за принципом діалогу:

«Вибране листування на тлі доби. 1992-2002» Оксани Забужко та Юрія Шевельова (К., 2011), «Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908-1921 роки» (упорядники Надія Миронець, Юлія Середенко, Інна Старовойтенко; К., 2010), «Євген Чикаленко, Сергій Єфремов. Листування. 1903-1928 роки» (упорядник Інна Старовойтенко; К., 2010), «Євген Чикаленко, Петро Стебницький. Листування. 1901-1922 роки» (упорядники Надія Миронець, Інна Старовойтенко, О. Степченко; К., 2008). Оскільки специфіка названих епістолярних діалогів не була предметом окремих студій, то, з огляду на недослідженість, варто розглянути еволюцію стилю, природу мотивів названих авторів тощо.

За принципом діалогу побудоване листування Євгена Чикаленка – Андрія Ніковського. Епістолярій цих українських громадсько-політичних діячів частково вже був темою літературознавчих студій (розвідка І. Старовойтенко «Епістолярний діалог Є. Х. Чикаленка з А. В. Ніковським» та дисертаційне дослідження Ю. Середенко «Творча спадщина А. В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст.»), однак корпусне видання епістолярних діалогів обох респондентів здійснюється вперше. Вибране листування, що тривало 14 років (1908-1921 рр.), налічує 197 листів. Листування виявляє характер взаємин респондентів, містить біографічні відомості про авторів та відображає основні настрої і події епохи.

Епістолярне розуміння побудоване на прихильності старшого наставника до молодшого – публіциста-початківця, студента історико-філологічного факультету, та незаперечній поступливості останнього і слухняності щодо батьківських настанов видавця і мецената Чикаленка. Такий вектор діалогу вже заздалегідь створює покровительсько-вдячний тон епістолярних послань: «Послухаю Вашої поради вже через те, що вона дуже щира і погляд Ваш на мої попередні писання ні крихти не відгонить думкою видавця часопису, а вдумливого уважного читача» (лист А. Ніковського від 26.07.1909) [3, с. 40]. Або ще емоційніше: «Тепер, що мені робити? Якщо Ваша ласка, Євгене Харламповичу, напишіть мені та порадьте, як і куди вдатися. <...> Рятуйте, Бога ради, Євгене Харламповичу – радьте що-небудь, бо мені дуже скрутно і, знаєте, ота бадьорість десь від мене упливає від сих перспектив» (лист А. Ніковського від 16.05.1911) [3, с. 59].

Відчуття довіри до партнера в діалозі сприяє всебічному розкриттю респондентів, «оголює» правдиві емоції, виказує інтимне: «Мені завше чогось саме Вам хочеться висловити моє інтимне, хоч і не годиться воно отак, із справ почавши, на балачку переходити» (лист А. Ніковського від 19.10.1913) [3, с. 226].

Вочевидь, епістолярне слово, як явище діалогічне, шукає свого адресата не для того, щоб розкрити себе, а для того, за Бахтіним, щоб примусити розкритися шляхом спілкування свого діалогічного партнера [2, с. 293]. З моменту знаходження потрібного адресата автор долучається до процесу віднайдення нової істини. У «Поетичі Достоевського» М. Бахтін переконував у тому, що людина в діалозі вперше постає такою, якою вона є не тільки для інших, а й для самої себе. «Бути – означає спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, закінчується все. Тому діалог, по суті, не може і не повинен закінчитися» [2, с. 294].

В епістолярному діалозі Є. Чикаленка – А. Ніковського батьківсько-синівська тональність послань створена за принципом мікродіалогів: діалогу-поради, діалогу-підтримки, діалогу-сповіді тощо. У такий спосіб підтримується ситуація розмови, яку респонденти мають намір продовжити (ефект незавершеності діалогу, за Бахтіним): «На масницю може знов приїдете в Київ, то наговоримося досхочу»; або ж: «Дуже хотів би побачитись, наговоритись з Вами» (листи Є. Чикаленка від 10.01.1912 та 26.06.1920) [3, с. 102, 342].

Темою епістолярних розмов Є. Чикаленка – А. Ніковського стала в першу чергу сфера професійної діяльності – співпраця молодого журналіста з газетою Чикаленка «Рада», а згодом з українським щоденником «Нова Рада». Ішлося про перші спроби редагування, сміливі рецензії, нищівну критику, формування характеру видання тощо: «Школу громадського такту, принципів толерантності, прийомів газетної праці я здобув тільки «Радою» та через «Раду». Почав з коротеньких дописів, пишу більші статті на громадські та літературні теми – коли, може, й будуть з мене люде для загального добра на полі газетної праці, то знов таки дякуючи «Раді!»» (лист А. Ніковського від 8.09.1908) [3, с. 31].

Власне, епістолярій на тлі Української революції (1917-1921) цінний як історичне джерело, як довідка з біографії та життєвих перипетій не тільки згаданих респондентів, але й багатьох інших представників громадсько-політичної еліти – М. Грушевського, М. Вороного, П. Тичини, В. Леонтовича, Б. Грінченка тощо. Так, у кореспонденції Є. Чикаленка звучить пророка думка про те, що «теперішні листи колись будуть цінним матеріалом для історії нашого руху і їх треба берегти, бо в газетах, журналах того не скажеш, що пишеться в листах. . . . В листі воно вже написано пером, то його не вирубаш топором. Так, із Вашого яркого листа я виразно уявляю собі фігури деяких з вершителей долі України; може, це й для майбутнього історика сучасного моменту дасть якісь риси для характеристики багатьох» (лист Є. Чикаленка від 16.07.1917) [3, с. 331-332].

Особливістю стилю епістолярних послань Є. Чикаленка – А. Ніковського є колоритна авторська лексика, яка подається в епістолярному корпусі без змін: «ся справа», «спитайте», «докінчення статейки», «добре зробилисьте», «дознається міністр», «справи посправляти» «втервав рівновагу», «справи плохі», «пожду ще днів зо 5» тощо.

Враховуючи редакторські здібності обох респондентів, епістолярний діалог прочитується як добре вичитана газетна стаття чи розповідь із подробицями побутового характеру. З одного боку, це – неприхований намір публікації своєї епістолярної спадщини в майбутньому, а з іншого – спільна професійна риса автора та адресата, що прихильні один до одного. Та, головне, це «довіра» та ставлення до епістолярного діалогу як до самостійного жанру, який дозволяє в спільній епістолярній розмові розкрити приховані грані обох дописувачів: «Ну, публіка! Анархисти-кавунисти, бо в домаганнях названих Вами журналістів нема ні цятки культурності. Африканська дикість – вимагати собі газети в газеті. І це дійсно – пошесть. Я вже маю маленький приклад в Одесі. А дивіться: Саливон. Другий місяць всього людина до газети шкрябає, а незадоволення таке, ніби він вже три ювіліє справив» (лист А. Ніковського від 4.09.1911) [3, с. 74].

В епістолярній комунікації Є. Чикаленка – А. Ніковського йдеться також про напрацювання та дотримання правил структурованості та чіткості власного стилю. Очевидно, що автори не домовлялися заздалегідь про стиль послань, однак їхня особлива структура очевидна: невеликий вступ, послідовні відповіді на питання адресата («На Ваш лист буду відповідати по порядку. 1) Дуже небажано, щоб Вороний зостався в редакції. . . 2) Щодо дописів, то я цілком згоджуюсь з думкою розіслати відозву по людях. 3) Думські промови краще друкувати під осінь. . . <...> 4) Шкода мені, що не довелося побачитись з галичанами. . . <...> 5) Про друкарню з фундаторами, яких називаєте, нічого не чув. Колись за це діло брались Корольов та Сініцький, може, це та сама справа» – лист Є. Чикаленка від 9.08.1913), звітність особистого характеру («З той нагоди, що нема грошей, купив собі портфель за 7 карб[ованців]» – лист А. Ніковського від 11.03.1914), слова вдячності, підтримки й розуміння та побажання: «Щиро Вам бажаю свої справи посправляти. Молотить, а ми вже одмолотили. . . язиками» (лист А. Ніковського від 31.07.1914) [3, с. 207, 228, 249].

Створенню діалогічної ситуації в листуванні Є. Чикаленка – А. Ніковського сприяють емоційні реакції-репліки авторів на різні життєві та професійні перипетії: «Він перечислив телеграми од всіх, навмисне, падлюка, проминул привітання

від редакції «Ради»... <...> Я такий лютий на сього добродія, що якби стрів, то, здається, набив би йому морду» (лист Є. Чикаленка від 3.01.1912) [3, с. 95-96]. Не менш емоційні й листи А. Ніковського: «Подумайте: Винниченко позичив у мене 1000 карб[ованців], досі не оддав, випускає газету. Я вже йому револьвером погрожував і справді ношу з собою: як застану ес-дека коло нашої друкарні – уб'ю! Нехай не зманюють» (лист А. Ніковського від 9.04.1917) [3, с. 318].

Листовна комунікація Є. Чикаленка – А. Ніковського, як і будь-яких респондентів, здійснюється завдяки діалогічному мисленню автора та адресата. Це означає вміти володіти своїм словом, взаємодіяти зі словом іншого, вміти «прожити» думки іншого. Розуміння, толерація, підтримка діалогічного партнера є запорукою плідної комунікації: «Прошу повірити, дорогий Євгене Харламповичу, що Ваша матеріальна і моральна підтримка мала для мене величезне значіння: адже я мав взагалі університет кинути, було б надто скрутно. Тепер я принаймні університет скінчив і здоровий» (лист А. Ніковського від 7.05.1912) [3, с. 132].

В епістолярному корпусі Є. Чикаленка – А. Ніковського чітко виражена діалогічна основа листів. Ці епістолярні послання стали підтвердженням існування та розвитку в українській літературі нового жанру – епістолярного діалогу. Видання епістолярних масивів знаних українців з позицій парної перспективи демонструють поетику, мотиви, стиль, проблематику діалогу, чітко визначають образ автора та засвідчують необхідність «двоголосся» задля всебічного розкриття автора й адресата.

Література:

1. Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеяра й Елоїзи / П'єр Абеяра ; пер. з лат. Р. Таранько. – Львів : Літопис, 2004. – 136 с.
2. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Бахтин – М. : Сов. писатель, 1963. – 363 с.
3. Чикаленко Є. Листування. 1908-1921 роки / Євген Чикаленко, Андрій Ніковський ; упоряд. Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко ; вс. ст. Ю. Середенко. – К. : Темпора, 2010. – 448 с.